

ГАРМОНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ З МОДЕЛЛЮ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

HARMONIZATION OF INTERNATIONAL STANDARDS WITH THE SECURITY MODEL FOR PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS

Найдьон Ю.О., д.ю.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, проректор з наукової роботи

Національна академія Служби безпеки України

У статті здійснено комплексне наукове дослідження гармонізації міжнародних стандартів захисту з національною моделлю безпеки учасників кримінального процесу, з акцентом на правові та організаційні аспекти. Автором на основі міждисциплінарного підходу здійснено багаторівневий аналіз чинного українського законодавства, інституційної архітектури національної моделі захисту, практики її застосування та міжнародних стандартів, закріплених у документах ООН, Ради Європи, Європейського Союзу, а також у практиці функціонування програм захисту в США, Канаді, Німеччині, Італії та інших юрисдикціях. Проаналізовано ключові структурні вади національної моделі захисту свідків і потерпілих в Україні. Зазначено, що чинна модель захисту функціонує за принципом «реактивної відповідальності» та є недостатньою для забезпечення системного й превентивного захисту осіб, які співпрацюють із правосуддям у справах про організовану злочинність, тероризм, корупцію чи воєнні злочини. Автором запропоновано вектори адаптації міжнародних стандартів до сучасного національного контексту. Аргументовано необхідність створення єдиного національного органу захисту, нормативної моделі ризик-орієнтованої оцінки загроз, уніфікованих цифрових протоколів деідентифікації, спеціальних процедур для вразливих категорій свідків, запровадження автономного фінансування захисту через спеціальний бюджетний код, удосконалення професійної підготовки персоналу, створення механізмів юридичної відповідальності держави за неефективність захисту. Визначено, що інтеграція програмного, процедурного, організаційного та цифрового вимірів у межах єдиної стратегії забезпечення безпеки дозволить створити дієву модель, що забезпечить реальний захист прав осіб, які залучені до кримінального провадження як носії суспільно значущої інформації.

Ключові слова: захист свідків, кримінальний процес, міжнародні стандарти, ризик-менеджмент, кримінальне провадження, цифрова безпека, співпраця з правосуддям, організована злочинність.

The article presents a comprehensive scholarly study on the harmonization of international protection standards with the national security model for participants in criminal proceedings, with particular focus on legal and organizational aspects. Based on an interdisciplinary approach, the author conducts a multi-level analysis of the current Ukrainian legislation, the institutional architecture of the national protection model, the practice of its implementation, and the international standards enshrined in documents of the United Nations, the Council of Europe, and the European Union, as well as in the operational practices of witness protection programs in the United States, Canada, Germany, Italy, and other jurisdictions. The article analyzes the key structural shortcomings of Ukraine's national model of witness and victim protection. It is noted that the existing protection framework operates according to a principle of "reactive responsibility" and is insufficient for ensuring systemic and preventive protection of individuals cooperating with the justice system in cases involving organized crime, terrorism, corruption, or war crimes. The author proposes directions for adapting international standards to the national context. In particular, the necessity of establishing a unified national protection authority, developing a normative model for risk-oriented threat assessment, implementing standardized digital de-identification protocols, creating special procedures for vulnerable categories of witnesses, introducing autonomous protection funding through a dedicated budgetary code, improving the professional training of personnel, and establishing mechanisms for state legal liability in cases of ineffective protection is substantiated. It is determined that the integration of programmatic, procedural, organizational, and digital dimensions within a unified security strategy will enable the creation of an effective model that ensures genuine protection of the rights of persons involved in criminal proceedings as carriers of socially significant information.

Key words: witness protection, criminal procedure, international standards, risk management, criminal proceedings, digital security, cooperation with justice, organized crime.

Вступ. В умовах глобалізованого інформаційного середовища, інтенсивної трансформації форм злочинної активності та ескалації організованої й транснаціональної злочинності, проблема захисту учасників кримінального процесу постає не лише як суто юридична або організаційна, а як стратегічна складова національної безпеки, що вимагає цілісного системного осмислення. З огляду на це, забезпечення ефективного та надійного захисту осіб, які сприяють правосуддю, – свідків, потерпілих, викривачів, спеціальних учасників судового процесу – потребує ґрунтовного перегляду як нормативних засад, так і організаційно-управлінських алгоритмів, із урахуванням найкращих міжнародних стандартів, рекомендацій Ради Європи, ООН та практик країн з усталеними програмами захисту.

Актуальність тематики статті зумовлена тим, що залякування, фізичний тиск, інформаційні атаки та цифрове переслідування стали невід'ємними інструментами впливу з боку організованих злочинних угруповань, транснаціональних мафіозних структур, терористичних осередків і навіть державних структур у межах гібридної війни. Злочинні групи дедалі частіше застосовують технології розвідки з відкритих джерел (OSINT), соціального інжи-

нірингу, аналізу поведінкових шаблонів і перехоплення комунікацій, що істотно ускладнює традиційні методи убезпечення захисту. У таких умовах недостатність реактивного характеру української системи захисту учасників кримінального судочинства, її фрагментарність, а також правова недосконалість створюють серйозну загрозу як ефективності кримінального переслідування, так і загальній довірі до судової системи та державних інституцій загалом.

Законодавчі стандарти Ради Європи, зокрема Рекомендація Rec(2005)9, чітко вказують на необхідність забезпечення балансу між безпекою особи, яка надає свідчення, і правами сторони захисту, з урахуванням можливості запровадження альтернативних форм доказування, використання технічних засобів (захисні екрани, відеоконференції, аудіовізуальні записи), часткової або повної анонімізації. Крім того, у зазначених стандартах прямо вказано на потребу дотримання принципу пропорційності між рівнем загрози та характером застосовуваних заходів [2]. Водночас в Україні все ще не впроваджено стандартизованої шкали оцінювання ризиків в межах програм захисту свідків і потерпілих, а більшість заходів забезпечення безпеки покладаються переважно на можливості лише одного

правоохоронного відомства – без необхідного юридичного та ресурсного забезпечення.

Особливої уваги потребує проблема нормативної невизначеності поняття «учасник кримінального процесу, який потребує захисту». Як свідчить аналіз науково-практичних і нормативних джерел, існує розрив між формально-процесуальним статусом особи та фактичною загрозою її життю, здоров'ю чи недоторканності. Це створює ситуацію, за якої особа може бути виключена з програми захисту лише через зміну формального статусу, незважаючи на те, що реальна загроза зберігається. Таким чином, без впровадження правових інструментів превентивного захисту – незалежно від поточного процесуального статусу – ефективна протидія посткримінальному впливу буде залишатися лише декларативною.

Крім того, залишається неврегульованою взаємодія національної системи захисту з міжнародними механізмами захисту, зокрема – у провадженнях, що розглядаються Міжнародним кримінальним судом, або стосуються злочинів міжнародного значення. Відсутність уніфікованих протоколів переселення, зміни ідентичності, довгострокового соціального супроводу та психологічної реабілітації ставить Україну позаду тих держав, де схожі механізми давно інтегровані у систему міжнародного правосуддя як її невід'ємний компонент. Зокрема, у програмі захисту свідків Італії або Канади передбачено навіть обов'язкову адаптаційну фазу після зміни місця проживання – з підтримкою психолога, юриста, консультанта з працевлаштування та ізоляцією від негативного інформаційного впливу. Аналогічні механізми активно підтримуються Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), зокрема в частині рекомендацій щодо фінансових та адміністративних гарантій [10].

Ключовим теоретико-правовим вектором наукової статті виступає герменевтична реконструкція категоріального апарату правових систем, яка дозволяє порівнювати не лише текстуальне наповнення норм, а й концептуальні основи, що стоять за ними. Зокрема, йдеться про порівняльне осмислення таких понять як “collaborator of justice”, “endangered witness”, “witness at risk”, “threat assessment”, “protection measures” та “relocation program” в системах загального й континентального права. Така концептуалізація потребує відмови від вузькоформального підходу до свідка як суб'єкта, обмеженого у своїх правах обов'язком до надання показань, натомість орієнтуючись на багатофакторний аналіз його соціального статусу, рівня вразливості, ризику цифрової ідентифікації, психологічної готовності до співпраці з органами слідства та судом. В той же час герменевтичний підхід дає змогу глибше розкрити природу системного дисбалансу між обов'язком держави щодо захисту особи та фактичною адміністративною неспроможністю реалізувати цей обов'язок у межах національної юрисдикції.

Вклад основного матеріалу. Слід визнати, що міжнародні стандарти захисту учасників кримінального процесу формувалися у межах тривалого правового й інституційного еволюціонування, зумовленого потребою реагування на специфіку організованої та транснаціональної злочинності, а також як відповідь на виклики забезпечення справедливого правосуддя в умовах високого ризику посткримінального впливу на свідків, потерпілих та інших учасників судового процесу. Центральною віссю становлення відповідних стандартів виступає визнання правозахисного імперативу як невід'ємного елементу засадничих принципів кримінального процесу, включаючи презумпцію невинуватості, право на захист, рівність сторін і доступ до правосуддя, які унеможливають допустимість процесуального компромісу шляхом нехтування безпекою учасників провадження.

Універсальна нормативна основа в галузі захисту свідків була започаткована статтею 24 Конвенції ООН проти

транснаціональної організованої злочинності, яка прямо вимагає від держав-учасниць вживати належних заходів для забезпечення ефективного захисту свідків, які дають показання у справах, пов'язаних із організованою злочинністю, включаючи фізичну охорону, повне або часткове неоголошення інформації щодо особи чи місця перебування свідка, а також розробку правил доказування, які гарантують безпеку [4]. Аналогічні положення були закріплені у статті 68 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, яка зобов'язує Суд вживати належних заходів із врахуванням віку, статі, стану здоров'я та характеру злочину, з метою захисту безпеки, фізичного й психологічного добробуту, гідності та приватності жертв і свідків, особливо жертв сексуального насильства та дітей [3]. Конвенція також передбачає механізми міжнародної співпраці у сфері переселення осіб, які піддаються загрозам, а також узгодження процедур зміни ідентичності, що в окремих правових актах реалізуються через спеціальні виконавчі органи з екстериторіальними повноваженнями [4].

Особливої ваги набуває системний корпус стандартів Ради Європи, зокрема Рекомендація Rec(2005)9 Комітету міністрів щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, де сформульовано низку базових принципів: забезпечення конфіденційності процедур прийняття, реалізації, модифікації та припинення заходів захисту; нормативне закріплення альтернативних способів доказування, включаючи використання аудіовізуальних засобів, технічних засобів викривлення зовнішності та голосу, часткове або повне приховування особистих даних свідка; визначення спеціального статусу осіб, які співпрацюють із правосуддям, з урахуванням рівня загрози та значущості їхнього внеску [2]. Особливу увагу в документах Ради Європи приділено принципу пропорційності між характером загроз та обсягом заходів безпеки, що кореспондується із загальноновизнаними стандартами прав людини в демократичному суспільстві.

Розвинуті правові системи Європейського Союзу (зокрема Німеччини, Італії, Франції, Бельгії та Нідерландів) здійснили глибоку імплементацію міжнародних стандартів, водночас трансформуючи їх у внутрішньодержавні механізми, з урахуванням локальних адміністративних, соціальних та кримінологічних факторів. Так, у Федеративній Республіці Німеччина закон про захист свідків (Zeugenschutzgesetz) встановлює диференційовану систему оцінювання ризику, в якій окремо врегульовано питання використання «тимчасових прикритих ідентичностей», які не потребують юридичного анулювання попередніх персональних даних. Водночас у Італії реалізується модель Central Protection Service як автономної міжвідомчої структури, уповноваженої надавати фінансову, соціальну, правову та побутову допомогу особам, що співпрацюють із правосуддям, включаючи зміну імені, поселення за кордоном, супровід у реінтеграції. Особливістю італійської системи є поділ на процедури для «pentiti» – колишніх членів мафії, та для “простих свідків”, із відмінностями у критеріях допуску, обсязі захисту та процесуальній підтримки [5; 6].

На тлі європейських моделей система WITSEC у США вважається парадигмальною, оскільки саме в межах цієї програми сформовано ідеологію свідка як «носія державного інтересу», якому надаються не лише засоби виживання, а й механізми оновленого соціального життя. Програма передбачає чотирифазну модель: верифікація загрози; укладення угоди з Міністерством юстиції; процес переселення з повним оновленням ідентичності; період реінтеграції під контролем US Marshals Service [5]. Принципово важливим є положення, згідно з яким державні інтереси в отриманні свідчень мають переважати над ризиками, пов'язаними з перезапуском біографічної історії особи, включно з обмеженням зв'язків із попереднім соціальним середовищем та необхідністю розриву родин-

них контактів. При цьому спеціальна комісія, що приймає рішення про допуск до програми WITSEC, аналізує також соціальну небезпеку самого свідка як потенційного джерела рецидиву, що стало підставою для розробки багатофакторної моделі прогнозування ризику, з урахуванням психолого-поведінкових характеристик [7].

Досвід Канади є особливо цінним для держав із мішаною правовою системою, адже тут поєднується англо-американська доктрина автономії поліції із конституційними зобов'язаннями щодо захисту прав особи. Закон щодо захисту свідків 1996 року передбачає широкі повноваження RCMP у питаннях переселення, реідентифікації, надання матеріальної допомоги та психологічного супроводу. Водночас система базується на принципі «добросесної співпраці»: особа, що підлягає захисту, має підписати об'ємну декларацію щодо прийняття умов програми, включаючи обмеження в контактах, публічності, професійній діяльності та пересуванні. Принципово важливо, що канадська модель передбачає окремий механізм захисту неповнолітніх свідків та вразливих категорій осіб, зокрема жертв домашнього насильства, у яких реальна загроза поєднується з високим ризиком повторної віктимізації [8].

Системно узагальнюючи міжнародну практику, слід відзначити концептуальний зсув у напрямі переосмислення цінності свідка не лише як носія процесуально значущої інформації, а як вразливої особи, щодо якої держава несе позитивний зобов'язальний обов'язок – гарантувати безпеку, фізичну та психологічну недоторканність, соціальну інтеграцію й правовий захист. У межах цього підходу реалізується доктрина «інституційної емпатії», за якої рівень законодавчого й управлінського забезпечення захисту свідків корелює з рівнем гуманізації національної кримінальної юстиції загалом. Цей вектор знайшов відображення в численних документах ООН, включаючи практичні керівництва UNODC, які вимагають від держав-учасниць забезпечення належного фінансування програм захисту, створення національних координаційних органів, передбачення системи тренінгів для персоналу, застосування багатоканальних способів зв'язку із захищеними особами, а також впровадження систем незалежного моніторингу та звітності [10]. Всі ці компоненти є невід'ємною частиною сучасного розуміння міжнародних стандартів захисту свідків, що трансформуються з набору рекомендацій у обов'язкові елементи добросесного судового процесу та складову частину національного законодавства.

Національна модель захисту учасників кримінального процесу в Україні сформувалася в умовах пострадянської трансформації правової системи, під впливом викликів, пов'язаних із поширенням організованої злочинності, латентністю кримінального насильства та низьким рівнем довіри до правоохоронних органів, і досі залишається фрагментарною, реактивною та інституційно нестабільною. Її правове регулювання здійснюється на базі Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (надалі – Закон), ухваленого у 1993 році, який, попри численні зміни, не забезпечує ані належного рівня уніфікації понять, ані адекватного механізму оцінювання ризиків, ані процедурної інтеграції з кримінальним процесом у його сучасному вигляді [1]. Закон не містить чіткої ієрархізації рівнів загроз та не встановлює стандартизованого процесу подання, розгляду та прийняття рішень щодо надання заходів безпеки. Це призводить до практик довільного тлумачення компетентними органами положень зазначеного закону та їхнього неефективного застосування.

Формальне охоплення суб'єктного складу осіб, які мають право на заходи захисту, передбачене ст. 2 Закону, залишається надто широким і водночас нечітким, оскільки містить оціночні формулювання на кшталт «інші особи, щодо яких є достатні підстави вважати, що їм або їх близь-

ким загрожує небезпека», що створює простір для селективності в практичному застосуванні. Водночас, відсутність чіткого процесуального механізму визнання особи такою, що підлягає захисту, зумовлює залежність ухвалення рішень від фактичної ініціативи органів досудового розслідування або оперативних підрозділів, без можливості незалежної перевірки або оскарження з боку особи, яка звернулася з відповідним клопотанням.

Особливо критичною стає проблема матеріального забезпечення заходів безпеки, яке здійснюється у правоохоронних органах за залишковим принципом у межах загальних бюджетів відповідних відомств, без виділення спеціального фонду або цільової програми. Відсутність сталого фінансування обмежує реалізацію таких заходів, як переселення, зміна документів, встановлення систем фізичної охорони, надання соціальної допомоги або психологічного супроводу, що є обов'язковими елементами в більшості міжнародних систем захисту. Це призводить до практики надання переважно формальних, декларативних заходів – таких як інформування про можливу небезпеку або вручення особі «пам'ятки щодо заходів особистої безпеки», які не мають ані правового статусу, ані практичного впливу на рівень захисту.

Значна кількість прогалин у правовому регулюванні спостерігається також у сфері захисту осіб, які вже припинили процесуальну участь у кримінальному провадженні, однак продовжують перебувати під загрозою з боку злочинного середовища, особливо у справах щодо терористичних або організованих злочинних груп. Закон не передбачає процедур пролонгації або повторного відновлення заходів захисту за ініціативою особи, у разі виникнення нових обставин, а органи, що здійснюють супровід, не мають правового зобов'язання моніторити безпековий стан свідка або потерпілого після завершення кримінального провадження. Таким чином, суб'єкти, які надавали ключові показання, опиняються у ситуації беззахисності, що опосередковано суттєво підриває мотивацію майбутніх учасників співпрацювати зі слідством.

Враховуючи, що у сфері цифрової безпеки спостерігається повна відсутність національної доктрини захисту особистих цифрових даних свідків, потерпілих, викривачів або інших учасників провадження. Законодавство не містить положень щодо обов'язку держави забезпечити знищення або блокування історичних цифрових даних, які можуть бути використані для ідентифікації особи після зміни імені або місця проживання. Також відсутні нормативні акти, що регламентують взаємодію з соціальними мережами, онлайн-сервісами або провайдерами, які володіють історією геолокацій, зв'язків або медіаактивності особи. Такий регуляторний вакуум є критичним у контексті поширення OSINT-практик злочинних угруповань, які активно застосовують сучасні методи аналізу відкритих джерел для ідентифікації осіб, що співпрацюють із правосуддям.

У контексті кримінально-процесуального законодавства слід констатувати, що Кримінальний процесуальний кодекс України не містить окремої глави або розділу, присвяченого захисту учасників провадження, а відповідні положення розосереджені між різними інститутами – судовим розглядом, досудовим розслідуванням, забезпеченням прав потерпілих або спеціальними процедурами. Це унеможливує послідовне нормативне застосування та породжує конфлікт тлумачень, зокрема у питанні можливості опитування анонімного свідка, використання відеозв'язку, забезпечення конфіденційності в матеріалах справи або обмеження доступу сторін до певних чутливих з точки зору безпеки відомостей.

Таким чином, національна модель захисту учасників кримінального процесу характеризується низькою інституційною щільністю, нормативною фрагментарністю, недостатністю ресурсного забезпечення, відсутністю

цифрової політики, а також правовим дуалізмом між кримінально-процесуальними й оперативно-розшуковими механізмами. Все це в сукупності створює системну уразливість для осіб, які співпрацюють із правосуддям, знижує ефективність кримінального переслідування, нівелює довіру до держави та не дозволяє вважати існуючу модель такою, що відповідає принципам сучасної європейської кримінальної політики.

Процес гармонізації міжнародних стандартів захисту учасників кримінального процесу з національною моделлю безпеки вимагає не лише формального реєлювання положень міжнародного права, а й їх глибокої правової адаптації, інституційної трансформації, процедурної реінженеризації та інтеграції до правозастосовної практики через призму національного кримінально-процесуального контексту, соціальних реалій та поточних безпекових викликів. В основі такої гармонізації має лежати чітке усвідомлення принципу субсидіарності, за якого імплементація міжнародних норм не зводиться до механічного перенесення моделей, апробованих в інших правових системах, а вимагає делікатного балансування між універсалізмом правових стандартів і національним суверенітетом у формуванні правоохоронної політики. У цьому аспекті доцільно виходити із засад теорії правової трансплантації, яка передбачає інституційне перетворення запозичених конструкцій через їх адаптацію до локального правового менталітету, адміністративної традиції та соціокультурного контексту [8].

Вектор правової адаптації міжнародних стандартів до української реальності має ґрунтуватися на доктринальному розмежуванні понять «імплементації», «гармонізації» та «адаптації», кожне з яких відображає різний рівень глибини впровадження норм. Імплементація передбачає пряме включення положень міжнародних договорів у національну нормативну систему, гармонізація – приведення у відповідність існуючих норм до параметрів, визначених міжнародними стандартами, а адаптація – переосмислення відповідних положень із урахуванням інституційної та функціональної специфіки національного правопорядку. У цьому контексті адаптаційна стратегія повинна враховувати, що багато з передбачених міжнародними актами інститутів – таких як захищений статус «collaborator of justice», розгалужена модель анонімізації або інституційна незалежність органів захисту – не мають прямих аналогів в українській системі правосуддя й потребують створення відповідної нормативної та організаційної інфраструктури [9].

На першому етапі гармонізації, на нашу думку, слід забезпечити уніфікацію дефініційного апарату, зокрема закріпити в законодавстві України поняття «захист учасника кримінального провадження» як системи правових, організаційних, технічних, психологічних і соціальних заходів, спрямованих на недопущення впливу на особу, яка бере участь у кримінальному провадженні, у зв'язку з виконанням нею процесуального або громадянського обов'язку. Крім того, слід розмежувати поняття «процесуального» та «позапроцесуального» захисту, закріпити підстави, процедури та суб'єктів прийняття рішень щодо реалізації кожного з них. Особливу увагу має бути приділено створенню правового механізму формалізованого оцінювання ризику, яка повинна стати обов'язковою умовою диференціації заходів безпеки, причому таке оцінювання має враховувати не лише тип злочину та статус особи, а й контекстуальні фактори – зокрема, наявність публічної уваги до процесу, доступність цифрових слідів, приналежність до вразливих груп або попередній досвід загроз тощо.

Другим етапом має стати перегляд моделі, яка в чинній національній системі залишається розпорошеною, міжвідомчо неузгодженою й орієнтованою на адміністративну підпорядкованість, а не на безпекову ефективність.

У цьому контексті доцільним є створення єдиного міжвідомчого органу з координації заходів захисту учасників кримінального провадження – зокрема, Національного офісу (агентства) із захисту свідків і потерпілих, підпорядкованого безпосередньо Кабінету Міністрів України, з чітко регламентованими повноваженнями щодо оцінювання загроз, прийняття рішень про надання або припинення захисту, міжвідомчого обміну інформацією, ведення єдиного реєстру, а також нагляду за виконанням програм переселення, зміни ідентичності, цифрової анонімізації та психологічного супроводу. Така модель відповідає концепції незалежності органу захисту та є імперативною у більшості європейських систем.

Третім ключовим вектором адаптації має стати трансформація техніко-правових засобів реалізації заходів захисту, включаючи законодавче закріплення таких процедур, як дистанційне надання показань із використанням захищених відеозасобів, зміна персональних документів у порядку адміністративної процедури без залучення третьої сторони, централізоване блокування цифрових облікових записів, історії переміщень та транзакційної банківської активності охоронюваної особи, формалізація договірної процедури між державою та особою щодо умов участі в програмі захисту, її обсягу, тривалості, відповідальності та механізму перегляду. Усі ці механізми мають базуватись на принципах конфіденційності, добровільності, пропорційності та обґрунтованості.

Четвертим елементом має стати забезпечення процесуальної інтеграції захисту учасників до кримінального процесу через внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою створення окремої глави, присвяченої гарантіям безпеки учасників провадження. У цій главі доцільно закріпити право свідка, потерпілого, експерта, перекладача та інших осіб, які беруть участь у провадженні, на звернення до органу досудового розслідування або суду з клопотанням про застосування заходів захисту; визначити процедуру подання, розгляду та оскарження рішень; встановити порядок реалізації обмеження доступу до відомостей про особу, застосування технічних засобів захисту, порядок опитування із застосуванням методів приховання особи або місця її перебування, включаючи правові наслідки для доказової сили показань.

П'ятим ключовим напрямом адаптації має стати розробка нормативної моделі цифрової безпеки захищених осіб, що передбачає законодавче закріплення обов'язку державних органів здійснювати системну деідентифікацію цифрової присутності особи – включаючи обмеження доступу до реєстрів, баз даних, інформаційних систем, провайдерських журналів, GPS-логів, а також передбачення санкцій для осіб, які порушують такі вимоги конфіденційності. У цьому контексті необхідним є також нормативне визначення співпраці між державою та цифровими платформами, в тому числі іноземними, у питаннях винищення цифрових слідів, блокування метаданих та заміни облікової історії.

Таким чином, адаптація міжнародних стандартів до національної системи має відбуватись через створення комплексної, багатоаспектної, функціонально інтегрованої моделі, яка забезпечить не лише формальну відповідність міжнародним зобов'язанням, а й реальну ефективність, стійкість, прозорість і правову легітимність системи захисту учасників кримінального процесу в умовах складного безпекового середовища. Така модель повинна бути підкріплена фінансово, інституційно та кадрово, а її реалізація має супроводжуватись постійним моніторингом ефективності, незалежним контролем та правозахисною верифікацією.

Організаційно-управлінський аспект гармонізації міжнародних стандартів захисту учасників кримінального процесу з національною моделлю безпеки вимагає формування інтегрованої системи управління, що базується на

принципах міжвідомчої синергії, функціональної субординації, інформаційної транспарентності та інституційної автономності виконавчих структур. Така система має забезпечити не лише формальне запровадження відповідних механізмів, а й гарантовану реалізацію заходів захисту в контексті правозастосовної практики, з урахуванням ієрархії ризиків, індивідуалізованого підходу до осіб, які підлягають захисту, і стандартизованих протоколів реагування, заснованих на міжнародно апробованих моделях керування ризиками у сфері кримінального правосуддя.

У межах організаційної архітектури системи захисту ключову роль має відігравати спеціалізований координаційний орган, наділений нормативно делегованими повноваженнями щодо міжвідомчої інтеграції інформаційних потоків, оцінювання рівня загроз, прийняття стратегічних управлінських рішень про тип і обсяг заходів захисту, здійснення моніторингу їх реалізації, а також ведення реєстру осіб, що беруть участь у програмах захисту. Такий орган повинен функціонувати на основі чіткої вертикалі підпорядкування, із виділенням підрозділів первинного реагування, аналітично-оцінювальних підрозділів, а також служб контролю і внутрішнього аудиту. Установлення процесуального стандарту взаємодії цього органу з органами досудового розслідування, прокуратурою та судами є необхідною передумовою для ліквідації фрагментарності процедур і уникнення дублювання функцій.

Керування ризиками у межах програми захисту має здійснюватися на основі багаторівневої моделі оцінювання, яка поєднує якісні (експертні) та кількісні (алгоритмізовані) критерії. Суб'єктами первинного оцінювання загроз повинні бути уповноважені аналітики відповідних органів, які зобов'язані формалізовано фіксувати дані про джерело, характер, інтенсивність і динаміку загроз. Визначальний вплив на рішення про форму та інтенсивність заходів повинні мати результати структурованого аналізу ризиків, які враховуватимуть індикатори вербальної агресії, наявність історії переслідувань, цифрову активність потенційно загрозливих суб'єктів, технічні можливості стеження, доступ до засобів насильства, а також соціальну інтегрованість особи, яка перебуває під загрозою.

Фінансування заходів захисту, на нашу думку, має базуватися на багатоканальній моделі, яка поєднує бюджетне фінансування в межах цільової державної програми, спеціальні фонди від конфіскованих активів злочинних угруповань, міжнародну технічну допомогу, а також – у перспективі – пілотні форми державно-приватного партнерства в частині технічного забезпечення (зокрема, надання захищених комунікаційних пристроїв, тимчасового житла, транспорту або охоронного супроводу). У цьому контексті необхідним є створення окремого бюджетного коду за напрямом “Захист учасників кримінального процесу”, що унеможливить використання коштів на інші потреби, а також забезпечить прозорість та підзвітність перед органами парламентського і громадянського контролю.

Професійна підготовка персоналу, який здійснює заходи захисту, має здійснюватися у межах спеціалізованої освітньої програми, акредитованої державою та інтегрованої до системи безперервної професійної освіти. Програма має включати модулі з прав людини, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, психології свідка, цифрової безпеки, методів протидії спостереженню, етичних стандартів поведінки, а також кризового управління. Крім того, необхідно передбачити систему сертифікації осіб, які залучаються до реалізації програм захисту, включаючи регулярну переатестацію, незалежну експертну оцінку діяльності та систему зворотного зв'язку з особами, які перебували під захистом.

Контроль за реалізацією заходів безпеки може здійснюватися як у формі внутрішнього аудиту в межах спеціалізованого органу, так і через незалежну інститу-

цію – зокрема, уповноваженого з питань захисту учасників кримінального процесу, який наділяється правом доступу до безпекової інформації, об'єктів, рішень і процедур у сфері реалізації програм захисту. Такий інститут має бути позбавлений функцій прямого втручання, проте наділений правом ініціювати дисциплінарні провадження, звернення до суду, а також готувати щорічні звіти для відповідних структур ВРУ щодо ефективності національної системи захисту з аналізом типових порушень, прогалин та ризиків.

Управлінська модель має передбачати використання цифрових інструментів моніторингу ефективності заходів захисту, включаючи систему індикаторів результативності (KPI), електронний документообіг, захищені канали зв'язку з учасниками програм захисту, а також систему аналітики та прогнозування нових загроз. Така інформаційна система може забезпечувати диференційований доступ для суб'єктів захисту, убезпечення від несанкціонованого втручання, резервне копіювання, а також автоматичне сповіщення про порушення умов захисту безпекових даних.

Узагальнення висновків щодо гармонізації міжнародних стандартів захисту учасників кримінального процесу з національною моделлю безпеки вимагає комплексного підходу, який спирається на багаторівневий аналіз структурних, процедурних, нормативних та функціональних компонентів системи, здатної забезпечити не лише фізичну охорону учасників кримінального провадження, а й їх інтегральну безпеку як правовий, соціальний, інформаційний та психологічний феномен. Таке узагальнення має ґрунтуватися на критичному осмисленні суперечності між універсалізмом міжнародних зобов'язань та партикуляризмом національної правозастосовної практики, де ключовим викликом постає неформалізованість механізмів захисту, обмеженість їх інституційної спроможності та залежність від політичної волі.

Висновки. Аналіз міжнародного досвіду, зокрема моделей WITSEC, RCMP Witness Protection Program та досвіду функціонування європейських багаторівневих систем (у Німеччині, Бельгії, Нідерландах), дозволяє сформулювати низку імперативів, ігнорування яких унеможливує ефективну імплементацію заходів безпеки в національному правопорядку. До таких імперативів належать: автономізація інституції захисту, стандартизація процедур ризик-орієнтованого оцінювання загроз, нормативна регламентація порядку зміни особистих даних, розбудова інфраструктури соціального супроводу та встановлення незалежного механізму контролю над діями уповноважених суб'єктів тощо. Ці компоненти мають функціонувати не ізольовано, а в межах інтегрованої концептуальної рамки, що передбачає уніфікований алгоритм прийняття управлінських рішень, гарантії правового захисту осіб, які залучені до співпраці з правосуддям, і відсутність дискреційності у реалізації безпекових заходів.

З огляду на специфіку української системи кримінального правосуддя, що функціонує в умовах збройного конфлікту, інституційної фрагментації, цифрової уразливості та асиметрії довіри до державних інститутів, формування дієздатної системи захисту свідків та інших учасників провадження не може бути реалізоване без створення цілісної стратегії, яка інтегрує в собі компоненти правової реформи, адміністративної перебудови та технологічної модернізації. Така стратегія має передбачати запровадження багатофазної моделі взаємодії між державою та особою, що включає етапи виявлення ризику, ідентифікації суб'єкта загрози, обґрунтування необхідності захисту, погодження умов участі в програмі, реалізацію комплексу заходів та моніторинг їх тривалого ефекту. Особливу роль у цьому процесі відіграє правове закріплення зобов'язання держави не лише щодо припинення безпосередніх загроз, а й забезпечення таких умов, за яких особа

зможє відновити базовий рівень функціонування в соціумі без страху повторної віктимізації чи компрометації.

Важливою детермінантою успішної гармонізації має стати усвідомлення того, що ефективна модель захисту свідків не може існувати поза рамками системи довіри до судової влади та органів досудового розслідування. Якщо особа, яка володіє інформацією, здатною стати підставою для обвинувального вироку, не вірить у здатність держави забезпечити їй безпеку до, під час і після провадження, то така особа найімовірніше ухилиться від співпраці або повністю відмовиться від надання свідчень. У цьому аспекті гармонізація стандартів має передбачати не лише нормативно-інституційне оновлення, а й впровадження комунікаційної стратегії підвищення довіри – шляхом інформаційних кампаній, захисту приватності осіб, які вже скористалися програмами, публічного звітування про ефективність заходів безпеки, залучення громадських організацій та міжнародних партнерів до процесів моніторингу та незалежного оцінювання ефективності програм захисту.

Ключовим концептуальним висновком є те, що вітчизняна модель має перейти від моделі «захисту на вимогу» до моделі «гарантованої безпеки», яка функціонує як превентивний інструмент системи кримінальної юстиції,

а не як виняткова опція у випадку надзвичайної загрози. Для цього необхідно інкорпорувати принцип презумпції потреби у захисті для осіб, які співпрацюють з органами досудового розслідування у кримінальних провадженнях, що стосуються організованої злочинності, воєнних злочинів, корупції або тероризму. Такий підхід відповідатиме стандартам обов'язку держави гарантувати ефективне здійснення кримінального переслідування та захист особи від свавільного втручання в її права з боку третіх осіб.

Таким чином, узагальнюючи результати аналізу, слід констатувати, що повноцінна гармонізація міжнародних стандартів захисту з національною моделлю безпеки учасників кримінального процесу можлива лише за умови комплексної інституційної реформи, переосмислення філософії захисту як обов'язку держави, технологічної модернізації цифрових інструментів безпеки, запровадження ефективного механізму моніторингу, відповідальності та незалежного контролю, а також інтеграції компонентів соціальної, психологічної й інформаційної підтримки. Ці кроки мають бути реалізовані у межах єдиної державної стратегії трансформації системи кримінального правосуддя, яка передбачає не лише покарання винного, а й невідворотний захист тих, хто наважився стати на бік закону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 4 квітня 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. С. 51–56.
2. Recommendation Rec (2005)9 of the Committee of Ministers to member states on the protection of witnesses and collaborators of justice. Strasbourg: Council of Europe, 2005.
3. Rome Statute of the International Criminal Court. Rome, 17 July 1998. – United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544. – URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-uk.pdf>.
4. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. Ратифікована Законом України від 4 лютого 2004 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
5. Council of Europe. *Report on Witness Protection (Best Practice Survey)*. Strasbourg: European Committee on Crime Problems, Committee of Experts on Criminal Law and Criminological Aspects of Organized Crime, March 24 1999.
6. *Combating Organized Crime: Best Practices Survey of the Council of Europe*. Octopus Programme. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004.
7. Dedel, Kelly. *Witness Intimidation. Problem-Oriented Guides for Police Series*, No. 42. Washington: United States Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, July 2006.
8. Fyfe, Nicholas. *Protecting Intimidated Witnesses*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2001.
9. Fyfe, Nicholas, and James Sheptycki. *Facilitating Witness Co-operation in Organised Crime Cases: An International Review* (Home Office Online Report 27/05). London: Home Office, 2005.
10. UNODC. *Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime*. New York: United Nations, 2008.